

УДК 330.16:332.132

В.В. Стародубцев, доц., канд. екон. наук, А.В. Стародубцев, ас.
Кіровоградський національний технічний університет

До питання методології дослідження малого бізнесу

Стаття присвячена питанням методології дослідження малого бізнесу. Визначено особливості малого бізнесу як економічної категорії, показники оцінки ефективності його діяльності, критерії оцінки державних структур в сприянні розвитку малого бізнесу.

малий бізнес, економічні структури, суб'єкт малого бізнесу, підтримка малого бізнесу, характеристики малого бізнесу, оцінка діяльності малого бізнесу

Постановка проблеми. Малий бізнес є невід'ємним елементом сучасної ринкової системи господарства, без якого економіка й суспільство в цілому не можуть нормально існувати й розвиватися. В усьому світі мале підприємництво виступає сьогодні в якості однієї з рушійних сил економічного та науково-технічного прогресу й головного роботодавця у всіх галузях економіки.

На сьогодні в Україні колосальний потенціал малого бізнесу в значній мірі не використаний. Ця обставина є великою перешкодою для успішної реалізації необхідних перетворень і політичної стабільності в країні, особливо в період економічної кризи, яка може спричинити досить великий спад в різних галузях та значний ріст безробіття. Саме тому нагальною потребою сьогодення є системне дослідження закономірностей розвитку малого бізнесу в умовах становлення ринкової економіки в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних сторін розвитку малого бізнесу в Україні присвятили чимало робіт такі вітчизняні вчені, як Варналій З.С., Дрига С.Г., Жаліло Я.А., Клочко Ю.О., Кужель О.В., Ляпін Д.В. Однак більшість робіт, присвячених проблематиці малого бізнесу, зосереджено, як правило, на дослідженні лише окремих його аспектів - соціальних, правових, фінансових і ін., а висвітлення деяких важливих питань носить поки що загальний характер, що не дозволяє дати глибоку, всебічну характеристику малому бізнесу як важливому, самостійному сектору економіки. При цьому відсутність глибокого аналізу й досить ясного розуміння місця й ролі малого підприємництва в сучасній моделі ринкового господарства не дозволяють чітко сформулювати концепцію механізму підтримки розвитку малого бізнесу в Україні на державному та регіональному рівнях. З цього приводу в публікаціях дослідників з різних аспектів становлення й функціонування малого бізнесу в Україні часто наголошується на відсутності належної уваги керівництва країни до проблем малого підприємництва й рекомендацій відомих учених-економістів [1,3,4,5,6].

Мета статті. Метою даної статті є поглиблення методології дослідження сутності й закономірностей розвитку малого бізнесу в умовах становлення ринкової економіки в Україні, розгляду його в якості складної багатофункціональної економічної підсистеми, що має тенденцію саморозвитку, та побудова на цій основі обґрунтованих кількісних та якісних критеріїв оцінки діяльності різних структур у створенні умов для розвитку малого бізнесу

Виклад основного матеріалу. Будь-яка економіка, як складна система, немислима без наявності в її структурі різних складових підсистем, що виконують доцільні функціональні дії. На наш погляд, малий бізнес правомірно розглядати в

якості однієї з підсистем у загальній структурі економіки, яка інституціонально закріплена й виконує суспільно значимі господарські дії, але не створює достатніх умов для власного функціонування. Тобто, малий бізнес може ефективно функціонувати в межах розвинутих економічних структур.

Необхідно також відзначити, що суб'єкт малого підприємництва – це складний, цілісний у часі об'єкт дослідження, поведження якого далеко не завжди диктується економічною вигодою, а залежить від комплексу психологічних, соціальних, етичних і генетичних факторів. На нашу думку, треба усвідомлювати діалектичний характер малого бізнесу, що проявляється в єдності позитивних і негативних моментів. Вирішуючи значимі економічні, соціальні й інноваційні завдання, малий бізнес може також виступати джерелом загострення соціальних, політичних і навіть етнічних проблем. Використання діалектичного підходу дозволило б глибше зрозуміти природу й взаємозв'язок структурних елементів досліджуваної системи, визначити закономірності її розвитку й разом з тим виробити науково обґрунтовані й життєздатні теоретичні й практичні рекомендації з формування механізму регулювання й підтримки малого бізнесу.

Однією з найважливіших проблем дослідження малого підприємництва є наукове обґрунтування критеріїв необхідної якості. Від цього багато в чому залежить ефективність правового регулювання діяльності малих підприємств, податкова політика, державна підтримка й ін.

У сучасній економічній літературі й практиці не спостерігається єдиного підходу до розробки таких критеріїв. В основному всі зусилля зводяться до спроб установити загальні критерії розміру малого підприємства. Очевидно, що не всі характерні риси, властиві малим підприємствам, можуть виступати якісними критеріями малого бізнесу в цілому.

Мале підприємство являє собою особливу категорію підприємств. Його не можна вважати ні "усіченою" моделлю великої фірми, ні проміжною формою в процесі переходу до фірми більшого розміру. У пропонованому нами підході мале підприємство розглядається як окремий елемент, що є одним з базових у загальній системі підприємництва.

За словами відомого вченого-економіста В. Леонтьєва, економіка кожної країни - це велика система, що включає різні види діяльності, і кожний компонент системи може існувати тільки тому, що перебуває у взаємозв'язку й взаємозалежності з іншими елементами [2].

На нашу думку, малий бізнес як економічна система – це своєрідна соціальна форма організації економічної діяльності, складний господарський механізм, завдання якого полягає в тому, щоб знаходити шляхи й методи ефективного використання обмежених ресурсів в умовах невизначеності. Він завжди йде попереду, вишукуючи ніші в економічній діяльності, а засвоївши їх, створивши конкурентне середовище, передає естафету середньому та великому бізнесу, при цьому сам дуже рідко трансформується у великий бізнес.

Економічна система функціонує в умовах існування й розвитку таких соціально-економічних інститутів, як власність, поділ праці, контроль, грошова система, організації, адміністративні органи, податки, доходи й т.і. Тому будь-яка економічна система являє собою сукупність елементів, що перебувають у зв'язку з іншими, утворюючи певну цілісність, що створює нові якісні характеристики, які не властиві окремим елементам.

До елементів економічної системи відносяться суб'єкти й об'єкти економічної діяльності. Між елементами економічної системи існують соціально-економічні

(відтворення, відносини власності), організаційно-економічні (маркетинг, менеджмент), а також техніко-економічні (процеси виробництва нової вартості) зв'язки.

Малий бізнес - це складна, імовірнісна, динамічна економічна система, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу й споживання матеріальних благ. Якщо розглядати її в матеріально-виробничому аспекті, то її входом є матеріально-речовинні потоки природних і виробничих ресурсів, інформація, виходом - матеріально-речовинні потоки предметів споживання, послуг, продукції, призначеної для нагромадження й відшкодування, товарів для експорту, а також відходів виробництва. У соціально-економічному аспекті її входом є певні соціально-економічні відносини людей у суспільстві, виходом - відтворені й розвинені системою виробничі відносини, зміст яких визначається регульованим і саморегульованим співвідношенням елементів власності. На нашу думку, малий бізнес відноситься до класу систем, що володіють певною самостійністю й можливостями саморегулювання. Але ця самостійність обмежена, з однієї сторони, законодавством, а з іншої – розвитком інших структур соціально-економічної системи.

Логіка проведеного нами дослідження припускає аналіз внутрішньої структури малого бізнесу, ядром якої є приватна власність. Необхідними структурними елементами малого бізнесу варто вважати:

- а) капітал (у тому числі фіктивний і тіньовий);
- б) зареєстрованих суб'єктів малого підприємництва (у тому числі тимчасово не функціонуючих);
- в) складну сукупність функціональних господарських зв'язків різного рівня;
- г) людські (трудові) ресурси, що створюють величезний внутрішній потенціал, здатний за певних умов забезпечити швидкий ріст даного сектора економіки.

Механізм взаємин виробників товарів, послуг, комерційних посередників, контролюючих органів, споживачів являє собою сукупність функціональних господарських зв'язків між суб'єктами досліджуваної сфери економіки. Інакше кажучи, це економічні, організаційні, комерційні, адміністративно-правові, фінансові й інші відносини, що складаються в сфері бізнесу між виробниками, постачальниками й споживачами в процесі створення й доведення товарів і послуг від виробника безпосередньо до споживача.

Аналізуючи характер вертикальних зв'язків у малому бізнесі, потрібно звернути увагу на істотну особливість, що дозволяє відрізнити їхню внутрішню структуру від середнього й особливо великого бізнесу. Вона проявляється, з одного боку, у прагненні до більшої незалежності від державних структур, а, з іншого боку - у безпосередній залежності від кінцевого споживача.

Ефективність взаємодії середнього й, особливо, великого бізнесу з державою, навпаки, припускає наявність стійких вертикальних зв'язків, які є необхідною умовою успішного існування середнього й великого бізнесу при відносно меншій залежності від кінцевого споживача. Це пояснюється функціонуванням деякої кількості проміжних ланок при русі виробленого товару до безпосереднього споживача.

При розгляді внутрішньої структури малого бізнесу важливим моментом є розуміння її динамічності. У ході становлення ринкових відносин у ній відбуваються істотні кількісні і якісні перетворення. Причому безпосередній і опосередкований взаємозв'язок структурних елементів настільки складний, що вони не можуть існувати ізольовано, не взаємодіючи одне з одним.

За наявністю різноманіття завдань, для рішення яких може знадобитися формальне визначення поняття малого бізнесу, а також у чинність розходження об'єктивних зовнішніх умов, завжди будуть з'являтися варіанти визначення даного поняття, що відповідають конкретним умовам. Для рішення одних завдань необхідно

строге або формальне визначення, для рішення інших - досить загальних, погоджених підходів до розуміння змісту, що стоїть за тим або іншим поняттям.

На нашу думку, визначення малого бізнесу можна сформулювати за допомогою виділення основних характерних рис його існування й розвитку. Такий методологічний підхід цікавий насамперед тим, що розглядає мале підприємництво не як просту сукупність малих підприємств та фізичних осіб-підприємців, а як самостійний сектор економіки із властивими йому специфічними рисами: високим ступенем невизначеності; постійним економічним ризиком; єдністю відносин власності й управління; потенційно високою здатністю до впровадження інновацій (прийняття нестандартних рішень); саморозвитком і адаптованістю до змін.

Відповідно до пропонованого нами визначення, малий бізнес в умовах сучасних трансформаційних перетворень - це самостійний сектор економіки, що володіє значним інноваційним потенціалом, заснований на використанні приватної й особистої власності, індивідуальної праці, виготовляє товари, провадить роботи й надає послуги, має дуже обмежені виробничі ресурси (робочої сили, потужностей і ін.).

Найважливішими характеристиками малого бізнесу як самостійного сектору економіки є:

- відносно слабка залежність результатів його функціонування від макроекономічних показників економіки;
- функціонування в якості системи, що саморозвивається й самовідтворюється, володіє відносною волею організації своєї внутрішньої й зовнішньої діяльності;
- наявність відповідного рівня розвитку відносин власності, при яких забезпечується відносна економічна відособленість виробників товарів і послуг, що мають право володіння, розпорядження й користування засобами виробництва й результатами своєї праці;
- підтримка щодо стабільного рівня зайнятості й самозайнятості населення;
- ринкове ціноутворення;
- нестабільна організація господарського механізму;
- непорівнянність економічних інтересів з інтересами великого бізнесу;
- обмеженість доступу до матеріальних і фінансових ресурсів і деяких сфер діяльності;
- специфічна форма поєднання факторів виробництва, що не завжди відповідає вимогам норм трудового законодавства;
- значна відособленість від державних структур, що проявляється особливо в кризові ситуації

Ці об'єктивні складові, а також прагнення держави контролювати грошові потоки в сфері малого бізнесу, впливають на мотивацію підприємницької діяльності в даному секторі економіки. Мотиви створення малих підприємств, як правило, включають обмежений склад підприємницьких завдань, в той час як мотиви створення великих підприємств значно складніші.

Самий простий тип мотивації до створення малого підприємства – це прагнення одержати прибуток з доступного сполучення господарських ресурсів. Найбільш складним вираженням підприємницької мотивації в цьому випадку може бути розвиток і розширення сфер діяльності, збільшення розмірів підприємницького доходу, можливість створення нового, конкурентоспроможного (протягом деякого періоду) бізнесу.

Однак дослідження процесу становлення й розвитку малого підприємництва як складної й багатofункціональної системи неможливо без розгляду таких сутнісних характеристик малого бізнесу, як абсолютність, відносність і суперечливість.

Абсолютність малого бізнесу означає його непохитність, стабільність і універсальність. Сьогодні вже ні в кого не виникає сумнівів в існуванні даного явища, що поєднує в собі цілком певні, установлені поняття. Малий бізнес є необхідною структурною ланкою ринкової економіки, його невід'ємною частиною.

Відносність проявляється, насамперед, у самих елементах малого підприємництва як системи через конкретні зміни різних елементів, що носять відносний характер, наприклад, через обмежену раціональність.

Обмежена раціональність малого бізнесу відображається в нездатності одержати повну інформацію про можливі альтернативи – використання капіталу, оптимізації транзакційних витрат. Відносність проявляється і в тім, що будь-які підходи до оцінки малого бізнесу, а також діяльності державних структур в даному напрямку мають як позитивні сторони, так і недоліки.

На думку багатьох дослідників, в умовах відсутності надійного правового забезпечення, суперечливого економічного законодавства, невиконання ухвалених рішень, що характерним є для України на сучасному етапі, особливо актуальним питанням стає розробка інтегрального критерію, що враховує рівною мірою кількісні та якісні характеристики малого бізнесу. Разом з тим, важливо також визначити кількісні та якісні критерії оцінки діяльності відповідних державних структур у створенні умов для розвитку малого бізнесу.

Критерії оцінки діяльності державних структур, у свою чергу, повинні визначатися цілями й пріоритетами розвитку малого бізнесу в конкретному періоді, регіоні. Так, у якості певних кількісних критеріїв діяльності державних структур може бути використане скорочення числа ліквідованих, таких, що не проводять діяльності, а також ріст кількості функціонуючих підприємств. Саме діяльність зазначеної категорії підприємств виступає індикатором створення реальних сприятливих умов для роботи.

Для оцінки результативності діяльності різних органів, що створюють умови для діяльності малого бізнесу, доцільно використати такі показники: загальна кількість малих підприємств, яким була надана методична, інформаційна, консультаційна, правова, фінансова допомога з фондів підтримки малого підприємництва; розміри фінансової допомоги і її результати; ріст кількості малих підприємств, залучених до виконання державних і муніципальних замовлень,

До якісних критеріїв оцінки діяльності відповідних державних структур можна віднести зміни в структурі малого бізнесу, що відображають позитивні зрушення на користь галузей матеріального виробництва, підвищення прибутковості діяльності, скорочення часу, фінансових і інших витрат, пов'язаних з одержанням необхідної документації, створення інформаційних систем забезпечення малого бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, стимулювання розвитку сфери матеріального виробництва й інноваційної діяльності, що декларується в Україні як державний пріоритет, повинне здійснюватися на основі впровадження реальних прогресивних механізмів підтримки малого підприємництва, яке має значний потенціал в даному напрямку.

Крім перерахованих вище якісних критеріїв, що, безсумнівно, є пріоритетними на поточний період розвитку малого бізнесу в Україні, такими в найближчій перспективі повинні стати: розробка діючих механізмів фінансування малого бізнесу й ефективних форм співробітництва з державними і підприємницькими структурами, з великим та середнім бізнесом, а також створення умов для розширення зовнішньоекономічної діяльності й міжрегіонального співробітництва малих підприємств.

Подальші дослідження повинні проводитись у напрямках визначення ролі та оцінки діяльності малого бізнесу в соціально-економічній системі, застосування

адекватних показників для оцінки реального вкладу сектору в економічний розвиток держави та показників, що характеризують реальний внесок державних структур у розбудову малого бізнесу. Як показала практика, розвиток малого підприємництва можливий і в період економічної кризи [7]. Це дасть можливість створити динамічну, ефективну економіку України, здатну вистояти навіть в умовах кризових явищ.

Список літератури

1. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики [Текст]: [монографія] / З. С. Варналій. - 4-те вид., стер. - К.: Знання, 2008. - 302 с.
2. Василий Леонтьев. Экономические эссе. Теория, исслед., факты и политика/ Василий Леонтьев : [Пер. с англ.]: [Предисл. С. С. Шаталина, Д. В. Валового] М.: Политиздат, 1990. – 406 с.
3. Кужель О.В. Роль малого бізнесу в регіональному соціально-економічному розвитку / О.В. Кужель // Вісник економічної науки України.- 2004.- №2 .- С.69-78.
4. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні: зб. наук.статей / за ред. Я.А. Жаліло. - К.: Альтпрес, 2002.-118 с.
5. Мороз О. Соціально-економічне спрямування розвитку малого та середнього бізнесу в регіоні / О. Мороз // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.- 2006.- №3.- С. 18-24.
6. Рибак О.В. Проблеми оцінки значущості малого бізнесу для розвитку регіону// Економіка та підприємництво. Держава та регіони.- 2006.- №4.- С. 290-293.
7. Череп А.В., Нагаєць І.Ю. SWOT-аналіз діяльності малого підприємництва у період економічної кризи. Економічний простір: Збірник наукових праць. - №25. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. – С. 188-194.

В. Стародубцев, А. Стародубцев

К вопросу методологии исследования малого бизнеса

Статья посвящена вопросам методологии исследования малого бизнеса. Определены особенности малого бизнеса как экономической категории, показатели оценки эффективности его деятельности, критерии оценки государственных структур в содействии развития малого бизнеса.

V. Starodubtsew, A. Starodubtsew

To the question of methodology of research of small business

The article is devoted the questions of methodology of research of small business. The features of small business are certain as to the economic category, indexes of estimation of efficiency of his activity, criteria of estimation of state structures in the assistance of development of small business.

Одержано 25.11.09